

Islam en geloofsafval in de diaspora

Ruud Peters*

I Inleiding

Een van de punten die vorig jaar (2008) prominent in het Nederlandse islamdebat figureerden is de bewering dat moslims in Nederland niet zonder problemen hun religie kunnen verlaten. Als zij zich tot een andere godsdienst bekeren of openlijk atheïst worden, dan zouden ze zich niet alleen blootstellen aan sociale repercussies, maar zelfs voor hun leven moeten vrezen. De discussie hierover werd voor het eerst actueel na de verklaring van Ayaan Hirsi Ali dat zij geen moslima meer was. De oprichting door Ehsan Jami van het comité van ex-moslims (inmiddels weer ter ziele) wakkerde vorig jaar de discussie weer aan. Er bestaat een breed gedeelde mening dat de islam vooral op dit punt in conflict is met de vrijheid van godsdienst en zich onderscheidt van andere godsdiensten. De publicist Michiel Hegener verwoordde dit aldus:

‘Het verbod op afvalligheid voor moslims geldt overal, ook in Nederland. Niet volgens onze landelijke wetgeving, maar wel volgens de sharia. In principe is het in Nederland niet anders dan in Koeweit en Egypte, landen waar individuele vrijheid van godsdienst, en dus ook de vrijheid om van godsdienst te veranderen, vastligt in de wet. Maar wie daar de islam verlaat, hangt een volksgericht boven het hoofd, vaak in de vorm van moord of dreiging met moord. Ook intimidatie door de autoriteiten is deel van het pakket. (...)’

In Nederland en omringende landen kunnen islamverlaters zo veel represailles verwachten – uitstoting, doodsb bedreigingen, geweld – dat ze daar doorgaans van afzien of in het geheim breken met de islam. In 2004 maakte de Evangelische Omroep een documentaire over Nederlandse moslims die christen waren geworden, en vond er twee bereid te spreken. Een van de twee, een Irakese man, ging kort daarna terug naar Irak en werd toen veiligheidshalve maar weer moslim. Onlangs vertelde een Nederlands-Koerdische kennis me dat ze een paar jaar geleden had gebroken met de islam, maar dat haar ouders en zoon daar nooit achter mochten komen. Een bizarre uitzondering? Integendeel, het is normaal.¹

In dit artikel zal ik nader ingaan op de vraag hoe het precies zit met die hier wonende moslim die zijn religie opgeeft. Ik zal eerst de positie van de afvallige in de

* (Emeritus) hoogleraar recht van de islam en het Midden-Oosten, Universiteit van Amsterdam.

1. HP/De Tijd, 24 november 2006.

klassieke sharia en in de huidige islamitische wereld beschrijven. Daarna bespreek ik de gevolgen van geloofsafval van moslims die buiten het gebied van de islam wonen.

2 Afvalligheid in de klassieke sharia²

De sharia is het religieuze recht van de moslims. De doctrine bevat ook bepalingen die de omgang met niet-moslims betreffen, maar in eerste instantie is het een verzameling voorschriften die moslims de weg naar het paradijs wijzen. Sommige van de regels zijn van zuiver godsdienstige aard, zoals hoe je moet bidden en vasten en wat je mag eten en drinken, maar andere zijn rechtsregels die door rechtbanken toegepast en afgedwongen kunnen worden. In het personenrecht speelt godsdienst een belangrijke rol. Zoals in alle premoderne rechtsstelsels bestaat er in de sharia geen idee van gelijkheid voor de wet en wordt de juridische status van personen onder meer door hun godsdienst bepaald. Moslims hebben daarbij meer rechten dan niet-moslims. Verandering van godsdienst is mogelijk, behalve voor moslims. Voor hen is het een misdrijf waarvoor ze met de dood bestraft kunnen worden. De gedachte die daarachter zit is dat de islam de meest recente en de beste van de monotheïstische godsdiensten is. De boodschap die God aan Mozes en Jezus heeft geopenbaard is identiek aan die van de koran, maar de joden en christenen hebben die boodschap in hun overleveringen veranderd en er zaken uit weggelaten. Het verlaten van de islam, de laatste en daardoor enige ware godsdienst, brengt je zielenheil in gevaar en de overheid moet dat voor je eigen bestwil trachten te verhinderen.

In de klassiek juridische handboeken wordt uitgebreid ingegaan op de vraag wanneer er sprake is van rechtens relevante geloofsafval (ridda). In de eerste plaats moet de afvallige rechtsgeldig moslim zijn geweest, door geboorte uit ten minste één moslimouder, of door een rechtsgeldige bekering. Dat klinkt logisch en toont dat de moslimjuristen even precies waren als onze hedendaagse rechtsgeleerden. Verder moet hij handelingsbekwaam zijn en de daad opzettelijk gepleegd hebben. Daarop bestaat echter één uitzondering: uitingen van ongelof die als grap bedoeld zijn brengen toch afvalligheid met zich mee, dit op grond van de Korantekst ‘... Zeg: Waren jullie met God, Zijn tekenen en Zijn gezant de spot aan het drijven? Verontschuldigt jullie niet. Jullie Zijn ongelovig geworden na geloofd te hebben...’ (Koran 9:65-66; vert. Leemhuis).

Afvalligheid ontstaat wanneer men zich bekeert tot een andere godsdienst of uitdrukkelijk de islam afzweert. Zo’n bekering wordt overigens rechtens niet erkend: een tot de islam bekeerde christen kan nooit beroep doen op de dhimmi-status, de rechtstoestand van de niet islamitische onderdanen van een islamitische staat. Daarnaast kan afvalligheid ook een gevolg zijn van andere ‘uitingen van ongelof’, dat wil zeggen woorden of daden die uitdrukkelijk of impliciet essentiële geloofswaarden ontkennen (door de rechtsgeleerden gedefinieerd als ‘dat wat iedere moslim

2. Dit stuk is gebaseerd op R. Peters en G.J.J. de Vries, ‘Apostasy in Islam,’ *Die Welt des Islams* 17 (1976), p. 1-26.

noodzakelijkerwijs van zijn geloof moet weten'). Dat is bijvoorbeeld het geval als een moslim ontkent dat er tijdens ramadan gevast moet worden of dat het drinken van wijn voor moslims geoorloofd is. Daden die ongeloof impliceren zijn bijvoorbeeld het oneerbiedig behandelen van koranexemplaren door erop te gaan zitten of er iets uit te scheuren. Over afvalligheid als gevolg van gedrag bestaat overigens veel onenigheid onder de godsdienstgeleerden.

Afvalligheid heeft onaangename rechtsgevolgen. In de eerste plaats wordt het verlaten van de islam beschouwd als een misdrijf waarop de doodstraf staat (behalve, volgens de Hanafitische rechtsschool voor vrouwen, die echter levenslang gevangen moeten worden gezet). Als afvalligheid voor de rechter bewezen is, geeft hij de beklagde een termijn waarbinnen hij zijn afvalligheid kan herroepen (*istitāba*). Als de beklagde dat doet, wordt hij niet bestraft. Maar bij volharding in het ongeloof wordt hij ter dood gebracht. Dit berust overigens niet op de koran, maar op twee uitspraken van Mohammed (*hadith*).³

Door afvalligheid verandert de juridische status. Een afvallige heeft geen recht meer op bescherming van lijf en goed (*'isma*). Toen een negentiende-eeuwse Egyptische mufti gevraagd werd wat er moest gebeuren met een moslimman die een afvallige gedood had, oordeelde hij dat de dader niet voor doodslag veroordeeld kon worden, omdat hij iemand had gedood zonder wettelijke bescherming. Maar hij moest wel bestraft worden omdat hij een behoorlijke rechtsgang had verhinderd. Het huwelijk van de afvallige is nietig, hij kan niet erven, zijn eigendomsrecht vervalt aan de staat en hij is handelingsonbekwaam. Dit laatste op grond van koran 2:217:

'Wie van jullie zich van hun godsdienst afkeren en dan als ongelovigen sterven, dat zijn zij wier daden in het tegenwoordige leven en in het hiernamaals vruchteloos zijn. Zij zijn het die in het Vuur thuishoren, zij zullen daarin altijd blijven.'⁴

3 De positie van de afvallige in de hedendaagse islamitische wereld

Al sinds het eind van de negentiende eeuw gaan er stemmen op in de islamitische wereld die zich verzetten tegen de doodstraf voor geloofsafval. Voor dit standpunt wordt een grote verscheidenheid van argumenten aangevoerd. Een tekstueel argument is koran 4:90 ('...Als zij zich van jullie afzijdig houden, niet tegen jullie strijden en jullie vrede aanbieden dan verschaft God jullie geen weg om tegen hen op te treden') en koran 2:256 ('...Er is geen dwang in de godsdienst'). Wat betreft de twee *hadiths* die de doodstraf voor afvalligheid voorschrijven, daarvan wordt betoogd dat ze zwakke *isnads* (ketens van overleveraars) hebben en daarom niet gezaghebbend zijn. Ten slotte worden er ook historische argumenten aangevoerd. Dat in de vroege geschiedenis van de islam afvalligen ter dood zijn gebracht kan verklaard worden uit

-
3. 'Doodt degene die zijn geloof verandert!' (Bukhari); 'Het bloed van een moslim die verklaart dat er geen god is behalve God en dat ik Zijn Gezant ben, mag slechts in drie gevallen vergoten worden: voor onwettige geslachtsgemeenschap na een rechtsgeldig huwelijk, bij vergelding voor doodslag en bij het verlaten van de religie en het zich afscheiden van de gemeenschap' (alle verzamelingen).
 4. Vertaling Leemhuis.

het feit dat toen, in de tijd van de veroveringen, oorlogsrecht werd toegepast en de afvalligen als verraders werden beschouwd. Tegenwoordig, zo wordt betoogd, is de band tussen de staat en de godsdienst losser en kan geloofsafval niet meer als hoogverraad beschouwd worden.

Door de verwesterlijking van het recht in het grootste deel van de islamitische wereld is het sharia-strafrecht in de meeste landen vervangen door wetboeken van westerse snit die afvalligheid niet strafbaar stellen. Alleen in die landen waar het islamitische strafrecht (nog of weer) geldt, zoals in Saoedi-Arabië, Jemen, Libië, Iran, Pakistan, Soedan en Noord-Nigeria, kan afvalligheid bestraft worden, hoewel het maar in twee landen als delict in het wetboek van strafrecht is opgenomen (Art. 126, Soedanees Wetboek van Strafrecht, art. 259 Jemenitisch Wetboek van Strafrecht). Maar in de andere geïslamiseerde wetboeken van strafrecht is vaak een bepaling opgenomen dat ook straf opgelegd kan worden voor handelingen die niet in het wetboek genoemd worden maar wel volgens de sharia strafbaar zijn. In de praktijk komt vervolging voor geloofsafval niet erg vaak voor en dan alleen in gevallen die een politieke achtergrond hebben of publicitair veel stof hebben doen opwaaien.

Maar er zijn wel andere juridische repercussies op geloofsafval. Omdat het personen- en familierecht in vrijwel alle islamitische landen door de sharia geregeld wordt kan een afvallige niet trouwen, is zijn huwelijk nietig, zelfs als beide echtgenoten tegelijk de islam verlaten en kan hij niet erven. Hoewel dit voor zover ik kan nagaan nergens in de gecodificeerde familiewetgeving is neergelegd, worden deze regels wel toegepast omdat vrijwel alle familiecodes bepalen dat bij leemtes van de wet de sharia wordt toegepast. Bovendien wordt de nieuwe religie vrijwel nergens door de bestuursorganen erkend, zodat voormalige moslims geen identiteitsbewijzen kunnen krijgen waarop hun nieuwe godsdienst vermeld wordt of bij de aangifte van kinderen de nieuwe godsdienst laten registreren. Alleen in Egypte hebben bestuursrechters onlangs schoorvoetend vastgesteld dat dit in strijd is met de mensenrechtenverdragen (zoals de ICCPR, International Covenant for Civil and Political Rights), die in Egypte directe werking hebben. Maar bestuursorganen weigeren dikwijls om uitvoering te geven aan deze uitspraak. Een gevolg van de juridische sancties is dat veel afvalligen het niet aan de grote klok hangen dat ze geen moslims meer zijn. Zolang ze er geen punt van maken om op hun identiteitspapieren als moslim aangemerkt te worden is er niets aan de hand.

In het algemeen kan men zeggen dat vrijwel geen enkel rechtssysteem in de islamitische wereld artikel 18 van het ICCRP eerbiedigt, dat uitdrukkelijk het recht erkent 'to have or adopt a religion or belief of his choice.' Dat betekent dus ook het recht om van godsdienst te veranderen. Het tweede lid van artikel 18 bepaalt dat niemand onderworpen mag worden aan zodanige dwang dat afbreuk gedaan wordt aan deze vrijheid. De strafbaarstelling van geloofsafval in sommige islamitische landen en de juridische en bestuurlijke beperkingen die een afvallige in vrijwel de hele islamitische wereld ondervindt zijn duidelijke vormen van dwang.

4 De afvallige buiten de islamitische wereld

In hoeverre geldt de sharia buiten het gebied van de islam? Ik zal deze vraag beantwoorden volgens de voorschriften van de klassieke islamitische rechtsgeleerdheid. Dan moet je eerst stilstaan bij het feit dat de sharia verschillende soorten regels kent. Sommige voorschriften zijn zuiver religieus, zoals de verplichting vijf keer per dag te bidden of om geen alcoholische dranken te nuttigen. Deze gelden voor elke moslim waar hij zich ook bevindt, tenzij naleving door overmacht onmogelijk is. Maar voor de toepassing van andere regels is de aanwezigheid van islamitische rechtbanken of een islamitische staat vereist. Denk aan het islamitische strafrecht. Over de vraag in hoeverre zulke regels ook buiten het gebied van de islam geldend zijn, bestaan verschillende meningen. Volgens sommige geleerden gelden ze daar wel, hoewel ze niet kunnen worden toegepast, volgens andere gelden ze niet. Dat is niet alleen een theoretisch onderscheid. Volgens de tweede mening kan een moslim die bijvoorbeeld buiten het gebied van de islam een andere moslim wederrechtelijk gedood heeft, bij terugkeer naar islamitisch territorium niet vervolgd en veroordeeld worden, volgens de eerste mening kan hij wel bestraft worden. De islamitische rechtsgeleerden zijn het er dus wel over eens dat dergelijke regels buiten de grenzen van de islam niet toegepast kunnen worden. Betekent dat dan dat het moslims daar vrij staat om te moorden en te plunderen? Dat is niet het geval. Als moslims niet-islamitisch gebied hebben betreden met toestemming van de lokale (niet-islamitische) overheid en hun daardoor rechtsbescherming is verleend, zijn zij gehouden eenzelfde bescherming te bieden aan de lokale niet-moslims en het gezag van de overheid te eerbiedigen. Door de acceptatie van de toestemming is er als het ware een overeenkomst ontstaan en zijn de moslims aan de lokale wetten gebonden. Dat betekent dus dat geloofsafval buiten het gebied van de islam volgens de sharia niet bestraft kan worden. In het hiernamaals ligt dat natuurlijk anders: geloofsafval is een zonde en vrome moslims gaan ervan uit dat de afvallige na de dood in het hellevuur zal branden.

Deze klassieke opvattingen over de toepassing van de sharia in diaspora en de bestraffing van afvalligen zijn algemeen bekend onder moslimmigranten. Imams hier spreken vaak over het 'Verdrag' als ze refereren aan de situatie waarin de migranten zich volgens de sharia bevinden. Sommige geestelijke leiders, zoals bijvoorbeeld Tariq Ramadan gaan zelfs een stapje verder. Zij zijn van mening dat het denken in termen van islamitisch en niet-islamitisch gebied integratie van moslims in de weg staat omdat ze zich dan permanent als vreemdeling blijven beschouwen. Zij vinden dat moslims hun positie hier in termen van burgerschap van de landen waar ze nu wonen moeten definiëren en gebruik moeten maken van de grondwettelijke vrijheid van godsdienst en de religieuze voorschriften van de sharia moeten naleven.⁵

Maar de gelding van de sharia is natuurlijk niet het hele verhaal. Ik zou haast zeggen, integendeel. Het standpunt van degenen die menen dat afvallige moslims hier grote problemen ondervinden is niet op empirisch onderzoek gebaseerd maar

5. Tariq Ramadan, *Western Muslims and the Future of Islam*. Oxford: Oxford University Press 2004, p. 67.

op de aanname dat moslims altijd en overal de sharia willen toepassen. Ik heb hierboven laten zien dat dat zelfs volgens de klassieke leer geen verplichting is, althans waar het de rechtsregels van de sharia betreft. Daarnaast veranderen de opvattingen van moslimmigranten over de sharia. Voor zover ze er belang aan hechten – er zijn grote groepen Turken voor wie de sharia nauwelijks meer een rol speelt – geldt dat alleen de religieuze voorschriften.

Minstens zo belangrijk is een veel algemener fenomeen, namelijk dat gemeenschappen het doorgaans niet toejuichen wanneer leden de groep willen verlaten. En deze afkeer wordt sterker als die gemeenschap in het defensief is en het gevoel heeft aangevallen te worden. Dat geldt zeker voor de islamitische migrantengemeenschappen hier. Afvalligheid kan onaangename sociale consequenties hebben, zoals een breuk met familie en vrienden. Om dat te voorkomen geven veel afvallige moslims er de voorkeur aan te zwijgen. De reacties van de omgeving zijn overigens heel verschillend. Vaak wordt de afvalligheid van familieleden stilzwijgend of zelfs openlijk geaccepteerd. Heftige reacties vanuit moslimgemeenschappen doen zich vooral voor wanneer de afvallige de publiciteit zoekt en in het openbaar zijn afkeer van de islam laat blijken, iets wat door de moslimgemeenschappen makkelijk als beledigend ervaren wordt. In uitzonderlijke gevallen kan dit leiden tot ernstige bedreigingen zoals in het geval van het voormalige VVD-parlementslid Ayaan Hirsi Ali.

5 Conclusies

Moeten we verontrust zijn over de positie van de afvallige moslim? Als we het hebben over de islamitische wereld is het antwoord zonder enige twijfel bevestigend. De rechtspositie van de afvallige is daar vrijwel overal in strijd met de in internationale verdragen gegarandeerde vrijheid van godsdienst, die ook de vrijheid om van godsdienst te veranderen omvat. In sommige landen kan hij ter dood veroordeeld worden. Maar vrijwel overal is hij onderworpen aan ernstige juridische beperkingen waardoor hij niet kan trouwen of erven. Maar hoe zit het hier? Is de situatie van de afvallige zodanig dat de staat speciale maatregelen moet nemen? Sommigen, zoals de al eerder genoemde Hegener, vinden van wel. Zij beweren dat grote groepen moslims door hun omgeving belemmerd worden in de vrijheid van hun keuze voor een godsdienst of levensovertuiging. Daarbij noemen zij bedreiging met geweld en zware sociale druk. Hier moet de overheid tegen optreden vinden zij. Hun redenering is dat mensenrechten niet alleen tussen overheid en burger gelden, maar ook horizontale werking hebben en dat de overheid wetten moet maken en maatregelen moet nemen om die rechten te waarborgen. Zij wijzen er dan op dat het gelijkheidsprincipe, opgenomen in de Grondwet en internationale mensenrechtenverdragen, geldt in de verhouding tussen overheid en burger, terwijl er daarnaast, om dat beginsel ook tussen burgers te laten werken, aparte wetgeving is ingevoerd, zoals het strafrechtelijk verbod op discriminatie. Hegener pleit onder meer ervoor om het verkondigen van het idee dat verandering van geloof niet toegelaten is strafbaar te stellen en dat ouders die de vrije keuze van godsdienst of levensovertuiging van hun kind verhinderen uit de ouderlijke macht gezet kunnen worden.

De vraag is natuurlijk of de situatie echt zo erg is dat er speciale overheidsmaatregelen en wetgeving geboden is. Laten we eerst vaststellen dat er geen betrouwbare cijfers zijn over de vraag of er veel moslims door geloofsgenoten onder druk gezet worden om niet openlijk hun godsdienst te verlaten. Het komt voor, maar elke schatting over de omvang van het probleem is een slag in de lucht. Gevallen van sociale druk van de omgeving op moslims die openlijk hun geloof verlaten hebben zijn er ongetwijfeld. Bedreigingen met geweld van afvalligen door voormalige geloofsgenoten betroffen eigenlijk vooral personen die zich ook in het openbaar negatief en denigrerend over de islam, Mohammed of de koran hebben uitgelaten. De repercussies waaraan ze bloot stonden waren in de eerste plaats gericht tegen hun uitingen en niet of minder tegen hun geloofsafval. Het is belangrijk om dat uit elkaar te houden.

Gesteld dat men vindt dat hier iets aan gedaan moet worden, moet de wetgeving dan aangepast worden of biedt het bestaande recht mogelijkheden om hier tegen op te treden? Het komt mij voor dat het laatste het geval is. Maar voor we die mogelijkheden onderzoeken kunnen we wel vaststellen dat juridische middelen om informele sociale druk tegen te gaan en te verbieden technisch gezien uiterst lastig zijn en eigenlijk ook onwenselijk. Elke groep kent informele sociale sancties om conform groepsgedrag af te dwingen en, afgezien van excessen, heeft het recht hier geen boodschap aan. Alleen als de sociale dwang als onrechtmatig beschouwd moet worden, dan zou het burgerlijk recht uitkomst kunnen bieden. Het slachtoffer van ontoelaatbare sociale druk kan via een actie uit onrechtmatige daad genoegdoening trachten te verkrijgen. Bij de bepaling van de onrechtmatigheid kan de civiele rechter de horizontale werking van de vrijheid van godsdienst mee laten wegen als aangevoerd wordt dat de gedaagde deze vrijheid van de eiser geschonden heeft. Maar het is de vraag of het zo ver komt. Als een moslim de islam verlaat en breekt met zijn groep is sociale dwang niet effectief meer. Anders ligt het als er sprake is van strafbare feiten zoals bedreiging met en feitelijk gebruik van geweld. In die gevallen kan het strafrecht uitkomst bieden.

De commotie over afvalligheid van Nederlandse moslims lijkt me sterk overdreven. Dat er sprake is van een groot maatschappelijk probleem kan niet aangetoond worden. En er is geen enkele reden om de wet aan te passen: het geldend recht biedt genoeg mogelijkheden om afvalligen te beschermen.